

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.1>

М. В. Корнієнко, доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ: ЗМІНА ПАРАДИГМИ В УМОВАХ ПРАВОВЛАДДЯ

Актуальність теми зумовлена трансформацією сучасної української правової системи, яка переживає перехід від радянської традиції верховенства закону до доктрини правовладдя, орієнтованої на пріоритет людських прав, принципів справедливості та верховенства Конституції. Метою статті є комплексне дослідження трансформації парадигми правозастосування в умовах утвердження правовладдя, виявлення її методологічних засад, доктринальних орієнтирів та практичних проявів, а також визначення впливу нових підходів на розвиток української правової системи та функціонування органів публічної влади й судової влади відповідно до європейських стандартів.

У статті показано еволюцію правозастосування від формалізованого позитивістського підходу, що зводив його до технічної реалізації норм, до нової парадигми, яка надає пріоритет інтерпретаційній діяльності та орієнтується на баланс між юридичною визначеністю та потребами справедливості. Обґрунтовано, що правозастосування стає ключовим інструментом інституціоналізації правовладдя, формує нову правову культуру та забезпечує реальне утвердження людських прав. Особливу увагу приділено впливу практики Європейського суду з прав людини, яка сприяє переходу від формального легалізму до матеріального підходу у тлумаченні права.

Зроблено висновок, що подальший розвиток української доктрини правозастосування вимагає багатовимірного підходу, що охоплює філософсько-правові, конституційно-правові, міжнародно-правові, адміністративно-правові, процесуальні та кримінально-правові аспекти. Такий підхід дозволить забезпечити гармонізацію національного та міжнародного правового порядку, утвердження людської гідності як аксіологічного фундаменту конституційного ладу та формування ефективної системи захисту прав в умовах демократичної трансформації, війни та поствоєнного правопорядку. Запропоновані висновки можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальших досліджень правозастосування в умовах демократичної трансформації.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, права людини, правозастосування, пропорційність, суд.

M. V. Kornienko. Law enforcement: paradigm shift in the rule of law

The topicality of the theme is stipulated by the transformation of the modern Ukrainian legal system experiencing a transition from the Soviet tradition of the rule of the law to the doctrine of the rule of law, focused on the priority of human rights, principles of justice and the supremacy of the Constitution. The purpose of the article is a comprehensive study of the transformation of the paradigm of law enforcement in the conditions of the rule of law consolidation, identifying its methodological principles, doctrinal guidelines and practical manifestations, as well as determining the impact of new approaches on the development of the Ukrainian legal system and functioning of the public authorities and the judiciary in accordance with European standards.

The article shows the evolution of law enforcement from a formalized positivist approach reducing it to the technical norms implementation, to a new paradigm, prioritizing interpretative activity and focusing on the balance between legal certainty and the needs of justice. It is substantiated that law enforcement becomes a key tool for the institutionalization of the rule of law, forms a new legal culture and ensures the real strengthening of human rights. Particular attention is paid to the influence of the European Court of Human Rights practice contributing to the transition from formal legalism to a substantive approach in the interpretation of law.

It is concluded that the further development of the Ukrainian doctrine of law enforcement requires a multidimensional approach covering philosophical and legal, constitutional and legal, international and legal, administrative and legal, procedural and criminal and legal aspects. Such an approach will ensure the harmonization of the national and international legal order, strengthening of human dignity as the axiological foundation of the constitutional order and the formation of an effective system of rights protection in the conditions of democratic transformation, war and post-war legal order. The proposed conclusions can be used as a theoretical basis for further research into law enforcement in the conditions of democratic transformation.

Key words: rule of law, martial law, European Court of Human Rights, international standards, human rights, law enforcement, proportionality, court.

© М. В. Корнієнко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність дослідження зумовлена потребою доктринального осмислення трансформаційних процесів у сфері правозастосування, які відбуваються в умовах утвердження правовладдя як фундаментального принципу демократичного суспільства. Еволюція праворозуміння засвідчує відхід від нормативістської традиції, що ототожнювала право із законом, до визнання пріоритетності природних і невідчужуваних людських прав, а також цінностей справедливості та свободи над позитивістськими приписами. У цьому контексті правозастосування набуває нової парадигмальної якості: воно розглядається не лише як інструмент формального виконання законодавства, а як засіб інституціоналізації правовладдя, забезпечення гармонізації державної влади з універсальними правовими принципами та міжнародними стандартами.

Особливого значення ця проблематика набуває для України, коли в умовах воєнних викликів, процесів європейської інтеграції та демократичної трансформації суспільства актуалізується потреба у формуванні нових методологічних підходів до правозастосування, орієнтованих на утвердження верховенства права в його матеріальному, а не суто формально-юридичному вимірі.

Отже, дослідження окресленої теми є важливим як для розвитку вітчизняної правової доктрини, так і для практики функціонування органів публічної влади та судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правозастосування традиційно перебувають у полі уваги представників юридичної науки. У вітчизняній та зарубіжній літературі воно розглядається як центральний елемент функціонування правової системи, що зумовлює ефективність реалізації права та ступінь його відповідності потребам суспільства.

Класичні підходи, сформовані у межах юридичного позитивізму (Г. Кельзен [1], Г. Харт [2]), зводили правозастосування переважно до технічної процедури втілення законодавчих приписів. Натомість сучасні наукові дослідження дедалі більше акцентують на необхідності переосмислення цього явища крізь призму концепції правовладдя.

У працях українських дослідників (С. Головатий [3], М. Козюбра [4], П. Рабінович [5], О. Петришин та ін. [6]) розкривається ідея матеріального розуміння права, відповідно до якого правозастосування не може обмежуватися механічним підпорядкуванням закону, а повинно враховувати пріоритетність людських прав та принципів справедливості.

Окремо слід відзначити наукові роботи вітчизняного вченого А. Кучука, у яких висвітлюються методологічні основи сприйняття правозастосування у сучасних умовах [7–9].

Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили й європейські автори, які у своїх роботах акцентують на доктрині правовладдя та концепції «живої конституції» (Р. Алексі [10], Р. Дворкін [11], Б. Леоні [12], Л. Фуллер [13]).

Слід згадати також практику Європейського суду з прав людини, що стала підґрунтям для формування нового бачення правозастосування: від домінування формальної законності – до забезпечення матеріальної справедливості. Вітчизняні автори все частіше звертаються до цієї практики як до орієнтира у формуванні нової парадигми правозастосування в Україні, яка ґрунтується на європейських цінностях та стандартах.

Попри наявні напрацювання, у науковому дискурсі ще недостатньо досліджено методологічні аспекти зміни парадигми правозастосування, її вплив на трансформацію правових інститутів та роль у процесі інституціоналізації правовладдя.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні трансформації парадигми правозастосування в умовах утвердження правовладдя, виявленні її методологічних засад, доктринальних орієнтирів та практичних проявів, а також у визначенні впливу нових підходів на розвиток української правової системи та функціонування органів публічної влади й судової влади відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу вкажемо на теоретичні засади дослідження правозастосування. Так, правозастосування традиційно розглядалося у межах юридичного позитивізму як технічний процес реалізації законодавчих приписів. Такий підхід, закладений у працях Г. Кельзена та Г. Харта, виходив з презумпції тотожності права і закону. У результаті правозастосування набувало характеру формалізованої процедури, що виключала врахування моральних, аксіологічних та соціально-правових чинників.

Водночас розвиток сучасних правових систем і зростання ролі міжнародних стандартів у сфері захисту людських прав актуалізували потребу в новому баченні сутності правозастосування. Так сучасна теорія права свідчить про необхідність відходу від вузького нормативізму та перегляду парадигмальних підходів до правозастосування. Основним орієнтиром у цьому процесі виступає принцип верховенства права, який вимагає співвіднесення будь-якої норми права з фундаментальними людськими правами, принципами справедливості та верховенства Конституції. У цьому контексті принцип верховенства права постає як методологічна рамка, що дозволяє узгоджувати позитивне право з цінностями свободи та справедливості. Саме завдяки такому підходу правозастосування перетворюється з механічної процедури у ключовий інструмент утвердження правовладдя.

По-друге, вкажемо на правозастосування у вимірі правовладдя. Парадигма правовладдя змінює уявлення про місце та роль правозастосування в системі права.

1. За вказаних обставин правозастосування перестає бути лише механічним виконанням законодавчих приписів, набуваючи характеру інтерпретаційної діяльності, що покликана узгодити зміст закону з правом у матеріальному його розумінні.

Наведене означає, що суб'єкт правозастосування повинен виходити не лише з «букви закону», але й із принципів справедливості, добросовісності та пропорційності. Такий підхід зумовлює активнішу роль судів у процесі тлумачення права, особливо у випадках прогалин або колізій у законодавстві, коли саме інтерпретаційна діяльність стає визначальною для захисту прав людини.

2. Правозастосування дедалі більше орієнтується на забезпечення балансу між формальною визначеністю правових норм і потребами справедливості в конкретних правовідносинах.

Вказана тенденція виявляється, зокрема, у практиці конституційного та адміністративного судочинства, де суворе дотримання закону іноді відходить на другий план перед необхідністю забезпечення ефективного захисту основоположних прав. Баланс між юридичною визначеністю та справедливістю вимагає від суддів не формального підходу, а застосування оціночних категорій, які дозволяють узгодити закон із принципами верховенства права.

3. Правозастосування стає інструментом інституціоналізації правовладдя, адже саме через практику судів та органів публічної влади відбувається утвердження верховенства права у його ціннісному вимірі.

У цьому контексті правозастосовні рішення формують сталі стандарти поведінки органів влади й громадян, закріплюють нові правові орієнтири та слугують джерелом розвитку права. Інституціоналізація правовладдя через правозастосування означає поступове утвердження нової правової культури, в якій верховенство права визнається не декларативно, а втілюється у щоденній юридичній практиці.

Зважаючи на вказані характеристики правозастосування за нової парадигми, слід акцентувати увагу на тому, що подальші дослідження у сфері правозастосування в умовах правовладдя вимагають багатовимірного підходу, який охоплює як філософсько-правові, так і конституційно-правові, міжнародно-правові, адміністративно-правові, судово-процесуальні та кримінально-правові аспекти.

У філософсько-правовому вимірі особливої уваги потребує концептуалізація категорії «людські права» в українській правовій доктрині поза радянською спадщиною, що передбачає відхід від традиційного терміна «права людини і громадянина». Перспективним є також пошук адекватного українського відповідника для таких фундаментальних концепцій, як *human dignity*, *constitutional identity*. У цьому контексті актуальним стає дослідження співвідношення природного права та позитивного права, особливо в умовах війни та поствоєнного правопорядку. Не менш важливим напрямом залишається розробка філософії людської гідності як аксіологічної основи конституційного ладу України.

Конституційно-правовий вимір вимагає переосмислення структури II розділу Конституції України з точки зору відповідності його положень сучасному розумінню людських прав. Важливим завданням є розвиток доктрини «правовладдя» у конституційній юриспруденції України, що має замінити спрощене уявлення про верховенство закону. Особливу увагу необхідно приділити визначенню конституційних меж обмеження людських прав у стані війни, зокрема через осмислення феномена *imperium interregnum* [14, с. 35–36] в українському контексті.

У міжнародно-правовому вимірі перспективи наукових розвідок пов'язані з участю України у формуванні нових європейських стандартів захисту людських прав після російської агресії. Важливим є вивчення впливу практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду на українське правозастосування. Потребує поглибленого аналізу й питання моделі імплементації міжнародних договорів про права людини в національне право, особливо з урахуванням положень статті 9 Конституції України. Не менш важливою залишається проблема співвідношення державного суверенітету та міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини.

Адміністративно-правовий вимір вимагає дослідження можливостей розвитку інституту *actio popularis* у контексті адміністративного судочинства, зокрема щодо права громадян оскаржувати акти в інтересах суспільства. Подальші наукові пошуки мають бути спрямовані також на визначення балансу між змагальним та офіційним (інквізиційним) початком під час розгляду справ, що стосуються захисту прав військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп. Значну увагу слід приділяти впровадженню доктрини належного врядування (*good governance*) у практику органів виконавчої влади, а також вивченню процесів цифровізації адміністративних процедур і гарантій дотримання людських прав в умовах електронного врядування.

Судово-процесуальний вимір зосереджує дослідницьку увагу на принципі справедливого суду як системному принципі всієї судової влади в Україні. У цьому контексті важливим є аналіз впливу рішень Європейського суду з прав людини на практику Верховного Суду щодо захисту людських прав. Перспективним напрямом наукових досліджень виступає також вивчення процесуальних гарантій захисту прав у надзвичайних та воєнних умовах. Окремого значення набуває вдосконалення процедур конституційної скарги як ключового інструменту захисту людських прав на національному рівні.

Нарешті, у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному вимірах особливої уваги заслуговує формування доктрини відповідальності за міжнародні злочини в українському кримінальному праві, включно з геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами. Актуальним напрямом є також пошук оптимального балансу між ефективністю досудового розслідування та гарантіями людських прав. У цьому контексті необхідно дослідити роль прокуратури як процесуального керівника, беручи до уваги її

конституційно визначені функції. Крім того, важливим є питання імплементації стандартів Європейського суду з прав людини у кримінальний процес України, особливо у сфері права на свободу, права на справедливий суд та заборони катувань.

Таким чином, окреслені напрями подальших наукових досліджень у різних вимірах демонструють складність і багатогранність проблематики правозастосування в умовах правовладдя та відкривають перспективи для формування цілісної української доктрини захисту людських прав.

По-третє, відзначимо вплив практики Європейського суду з прав людини. Ключову роль у зміні парадигми правозастосування відіграє практика Європейського суду з прав людини. У своїх рішеннях Суд неодноразово підкреслював, що формальне дотримання закону не завжди забезпечує справедливість і не відповідає вимогам Конвенції.

Рішення у справах *Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) [15], *Dudgeon v. the United Kingdom* (1981) [16], *Bayatyan v. Armenia* (2011) [17] демонструють пріоритет матеріального підходу, в межах якого суди мають інтерпретувати закон у світлі цінностей Конвенції. Для України ця практика є дороговказом у формуванні нового підходу до правозастосування, що орієнтується на людину та її права, а не на формальну букву закону.

По-четверте, відзначимо вітчизняний контекст трансформації правозастосування. Українська правова система тривалий час перебувала під впливом радянської традиції, яка ґрунтувалася на принципі верховенства закону, а не правовладдя. Таке становище призводило до отождолення правозастосування з державною владною діяльністю, спрямованою на реалізацію нормативних приписів, незалежно від їхньої справедливості чи відповідності людським правам.

Сучасний етап розвитку української державності, що характеризується демократичною трансформацією, євроінтеграційними процесами та воєнними викликами, актуалізує необхідність зміни підходів. Судова практика дедалі частіше звертається до концепції верховенства права як до критерію правозастосування (зокрема, у рішеннях Конституційного Суду України та Верховного Суду). Означене сприяє формуванню нової правозастосовної парадигми, що базується на гармонізації національних приписів із міжнародними стандартами.

По-п'яте, вкажемо на методологічні орієнтири нової парадигми. Зміна парадигми правозастосування потребує вироблення нових методологічних орієнтирів. До них можна віднести:

- інтеграцію принципів правовладдя у практику тлумачення та застосування права;
- визнання пріоритету людських прав як критерію легітимності правозастосовних рішень;
- поєднання формально-юридичних і ціннісно-аксіологічних підходів;
- орієнтацію на прецедентну практику Європейського суду з прав людини як на джерело тлумачення права;
- розвиток суддівського активізму у межах, необхідних для захисту прав і свобод особи.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що трансформація підходів до правозастосування в умовах правовладдя становить не лише теоретичну, а й практичну потребу сучасного українського суспільства. Відхід від вузького нормативізму та орієнтація на принцип верховенства права створюють основу для нового бачення ролі правозастосовних практик. У цьому контексті право перестає отождолюватися виключно із законом, а набуває ціннісно-правового виміру, зорієнтованого на захист людських прав і забезпечення справедливості.

Нова парадигма правозастосування передбачає посилення інтерпретаційної функції судів, їхню здатність знаходити баланс між юридичною визначеністю та потребами конкретних правовідносин. Саме у цьому процесі формується інституціоналізація правовладдя, яка виражається у сталому закріпленні стандартів поведінки та утвердженні нової правової культури, що ґрунтується на гармонізації національних і міжнародних підходів.

Визначальним орієнтиром трансформації виступає практика Європейського суду з прав людини, яка надає концептуальні рамки для відходу від формального легалізму та запровадження матеріального підходу до тлумачення права. Для України це має значення не лише як приклад, але й як дороговказ у формуванні власної доктрини правозастосування, зорієнтованої на людину.

Водночас український контекст зумовлює специфіку цього процесу: подолання радянської спадщини, утвердження демократичних цінностей, вплив воєнних обставин та євроінтеграційних процесів. У цих умовах правозастосування постає як динамічний процес, що вимагає методологічної переорієнтації – від формального застосування приписів до комплексного підходу, який враховує принципи правовладдя, гідності людини, справедливості та пропорційності.

Таким чином, нова парадигма правозастосування в Україні покликана забезпечити не лише ефективність функціонування правової системи, але й реальне утвердження людських прав як основи конституційного ладу. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі мають зосередитися на поглибленні філософсько-правових, конституційних, міжнародно-правових, адміністративних, процесуальних та кримінально-правових вимірів, що у своїй сукупності визначатимуть концептуальне підґрунтя української доктрини правозастосування у XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
2. Hart H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*. Vol. 71, No. 4 (Feb., 1958). P. 593–629.
3. Головатий С.П. Верховенство права. У 3-х книгах. Київ : «Фенікс», 2006. 1730 с.
4. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки»*. 2007. Т. 64. С. 3–9.
5. Рабінович П. На шляху до формування доктрини основоположних прав людини. *Право України*. 2022. № 1. С. 23–38.
6. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 7–35.
7. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
8. Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.
9. Кучук А.М. Право як лабіринт визначеності : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. 128 с.
10. Alexy R. Begriff und Geltung des Rechts. Karl Alber, 2020. 216 s.
11. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977. P. XV. 293 p.
12. Leoni B. Freedom and the Law. Liberty Fund Inc., 1991. 274 p.
13. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
14. Кучук А.М. Екстраординарні умови як imperium interregnum: необхідність осмислення. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 груд. 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 35–37.
15. Case of Sunday Times v. United Kingdom, Application no 6538/74. 26 April 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
16. Case of Dudgeon v. the United Kingdom, Application no 7525/76. 22 October 1981. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>
17. Case of Bayatyan v. Armenia, Application no 23459/03. 7 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-105611>

Дата надходження статті: 05.08.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025